

Данилець Юрій Васильович –
кандидат історичних наук, PhD, доцент,
доцент кафедри археології, етнології та культурології,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Ужгород)

Наталія Летка –
студентка 3-го курсу
кафедри археології, етнології та культурології,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Ужгород)

МІЖКОНФЕСІЙНЕ ПРОТИСТОЯННЯ В ПІВНІЧНІЙ МАРАМОРОЩИНИ В 1920-Х РР. У ВІДОБРАЖЕННІ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ ПЕРІОДИКИ

На початку ХХ ст. в Марамороській і Березькій жупах розпочався православний рух. Угорський уряд вдався до репресій проти православних, організувавши два судові процеси в Мараморош-Сиготі (1903–04 рр., 1913–1914 рр.). Однак репресії мали зворотній результат. Після 1918 р. православний рух набув нових форм та охопив значну частину нинішнього Закарпаття. Позаяк чехословацький уряд не вирішив початково питання щодо користування церковним майном і культовими спорудами, це викликало конфлікти між православними і греко-католиками. Епіцентром міжконфесійного протистояння стала північна Мараморощина, де в православ'я перейшло більшість населення. Значний вплив на населення справила також Румунська православна церква, котра діяла в південній частині Мараморощини. Конфлікти виливалися в захоплення храмів, бійки між селянами, псування майна, худоби тощо. Хронологічно конфлікти тривали до 1927–1928 рр., коли уряду вдалося вирішити майнові протистояння.

Міжконфесійне протистояння викликало відгомін у періодичних виданнях, котрі відслідковували конфлікти як в окремих населених пунктах, так і цікавилися проблемою в рамках цілої Підкарпатської Русі. В міжвоєнній ЧСР видавалося десятки газет, журналів, альманахів і т.д., однак не всі займалися даною тематикою. У даній публікації ми обмежимося провідними часописами, котрі видавалися в найбільших містах республіки (Прага, Брно, Братислава і т.д.). Преса поділялася на офіційну, політичну, церковну, незалежну тощо, таким чином, редакції описували релігійну боротьбу з різних ракурсів. Зустрічаємо як діаметрально протилежні оцінки, так і співчуття до однієї чи іншої сторони. Уряд намагався через провладні газети викласти свою позицію вирішення питання, що дає нам можливість прослідкувати основні етапи церковної політики ЧСР в той період. Загалом періодика є дуже цінним джерелом для вивчення історії першої чвертини ХХ ст.

Одним із перших часописів, що писав про причини православного руху на Підкарпатській Русі та релігійну боротьбу в окремих населених пунктах, був провладний «*Čas*». 22 жовтня 1920 р. редакція помістила матеріал, а якому критикувала «деяких легковажних молодих чехів», які нібито надавали неоднозначні відповіді на запити православного населення щодо вирішення майнового питання парафій¹. У передовиці від 24 грудня 1920 р., котра була присвячена релігійному конфлікту в одному із сіл на Підкарпатській Русі, редактор зазначав, що «суперечку про церкву і все церковне майно не може вирішити ні уряд у Празі, ні цивільна адміністрація в Ужгороді, ні губернатор д-р. Жаткович, виключно тільки Збори Підкарпатської Русі, які за мирним договором є єдиною авторитетною і вирішальною інстанцією в цьому питанні... До зібрання даного парламенту та вирішення цього питання з церковним майном..., обов'язок наших органів домовлятися про дотримання законів, які досі діють. Якщо православні, особливо їхні лідери, вбачають у цьому переслідування православ'я на Підкарпатській Русі нашою владою, то це свідчить лише про їх слабкі знання законодавства у державі»².

Католицький часопис «*Čech*» категорично негативно оцінював православний рух на Підкарпатській Русі. У статті «*Vitany cizinec*» редакція звинувачувала владу у потуранні діяльності сербського делегата – єпископа Досифея (Васича) та підкреслювала, що католицьким колам найважливіше протистояти поширенню православ'я, адже «католицизм у цих східних частинах нашої держави – природний міст західної церкви на схід. Ми працюємо на унію, п. єпископ Досифей тихо руйнує цей міст і працює проти унії»³.

Братиславський «*Slovenský denník*» також намагався розібратися в причинах православного руху на Підкарпатській Русі. Редакція наголошувала, що перехід у православ'я є одним із найактуальніших питань внутрішнього управління цією територією. «Його поширюють послідовники т.зв. великоросійського напрямку і він вже досяг значних розмірів. Водночас у багатьох місцях відбуваються великі заворушення, оскільки прихильники великоросійського напрямку з фанатичною ворожістю поводяться до вірників інших релігій, а саме до греко-католиків. Православні знищують майно греко-католиків, виганяють їхніх пастирів із села, займають їхні землі та церкви, які потім вони розподіляють серед своїх послідовників». Редактор вважав, що керівництво Підкарпатської Русі докладало значних зусиль для припинення та локалізації релігійних суперечок на зародковому етапі, хоч і признавав нагальність залучення до вирішення питання військової асистенції⁴.

В 1923 р. редакція названого періодичного видання більш об'єктивно, як на нашу думку, характеризує православний рух на Підкарпатській Русі. «Цей рух у нас мало кому добре відомий. Зокрема, конкретні причини цього руху, який

¹ Podkarpatská Rus. *Čas*. 1920. 22 října. S. 1.

² Veliké Lúčky a pravoslaví v Podkarpatské Rusi. *Čas*. 1920. 24 prosince. S. 1.

³ Vitany cizinec. *Čech*. 1924. 13 července. S. 2-3.

⁴ Ťažkosti Podkarpatský Rusi. *Slovenský denník*. 1921. 3 marca. S. 2.

почався між русинами словацького Сходу та Підкарпатської Русі, особливо не відомі. З цих причин люди пишуть в газетах відповідно до своїх побажань щодо речей, які пов'язані з цим рухом, корені яких, однак, вони не бачать і не знають правильно. Тому у нас немає чіткої лінії щодо цих питань. У кожного своя особлива думка з цього приводу і особлива програма з цього приводу. Раз православ'я, раз унія, раз Рим, раз Росія. Громадська думка про такий важливий для майбутнього рух змінювалася в нас тричі за три роки.

Православний рух у нас на Сході не є чимось новим. Він такий же старий, як і сама т.зв. греко-католицька церква. Наша громадськість навіть не знає, що насправді русини ніколи не були католиками, але завжди православними. Свою релігію вони ніколи не вважали іншою, ніж як православну, руську, главою якої був цар, а не папа. Наш русин ніколи не мав жодного уявлення, що його віровизнання має якесь відношення до Риму та Папи. “Бо Твоє є царство, і сила, і слава” – молиться наш русин, від коли лише знає Отче наш. – Про королівство він нічого не знає і знати не хоче. – Давайте будемо об'єктивними і скажемо один одному правду: серед православних віруючих Марія Терезія створила греко-католицьку церкву та греко-католицьке духовенство... Доведеться розтягнути історію виникнення греко-католицизму в нашій країні, що, безумовно, буде дуже повчальним. Хто знає про те, скільки русинів рік за роком їздило до Києва. Хто б повірив, скільки русинських хлопців навчалося в Василянському монастирі в Києві на священників? Хто б повірив, що ще в 1886 р. було чимало старих священників, які публічно заперечували унію і проповідували православ'я? Хто б повірив, що в одному східнославацькому селі ще в 1908 р. проти 72-річного священника було порушено суд за те, що він заявив, що не папа, а цар? Ці історичні деталі будуть досить цікавими. Те покоління священників, однак, поволі вимерло, угорським урядом надані вказівки, щоб аудиторії Мукачівської та Пряшівської єпархії виховали з людей русинського походження сучасне духовенство, яке б вигнало кожне з себе слов'янську свідомість... Православний рух нібито викликаний чехами і навіть президентом Масариком, Бенешем, Крамаржем і т.д. Природно, все це лише плітки. Це природні інстинктивні вимоги народу проти свого духовенства.... Це природний наслідок звільнення від ярма угорського священства... Це православ'я...»⁵.

Повідомляла чехословацька періодика про факти конфліктів в окремих населених пунктах Мараморощини. Братиславський «Slovenský denník» 9 липня 1922 р. передрукував важливий матеріал із офіційного органу Чеської національно-соціальної партії (чеш. Česká strana národně sociální) – часопису «České slovo», про насильство проти православного населення в с. Бедевя. Наведемо уривки з даної публікації, щоб максимально передати суть проблеми. Редакція повідомляла, що «руське село Бедевя Мармороської жупи перейшло на православну віру, але, тим не менш, в селі залишився греко-католицький священник. Люди, які ненавиділи цього угорського шовініста, кілька разів

⁵ Pravoslávne hnutie u nás. *Slovenský denník*. 1923. 18 apríla. S. 1.

просили його покинути село... Але знайшовся захисник унії та уніатського попа, а саме окружний начальник (головнослужбний) з Тересви, галицький петлюрівець Комаринський, який став на бік мадяронського попа і сказав йому залишитися в селі і оголосив місцевий православний комітет відповідальним за всі прикрості, скоєні священнику населенням в Бедевлі. Терпіння і розсудливість людей нарешті вичерпалися і селяни 15 червня вивезли Коссея з села. Комаринський і службний Косей організували жандармерію, прийшли увечері о 9 годині до села і почали в населеному пункті робити порядок тим способом, що почали людей бити; били жандарми, бив головнослужбний Комаринський і службний Коссей, син священника Коссея, хотів застрелити селянина Михайла Бедея з револьвера, але підріхнар Іван Шелевець зупинив дикого чиновника, який, незважаючи на це, побив невинного селянина. Важко також був побитий селянин Микола Шелевер. Цілий день 16 червня влада готувала мобілізацію жандармів, щоб увечері напасти на село і силою привести назад священника Коссея. Близько 100 жандармів під проводом Комаринського увійшло о 7 год вечора з священником в село, а коли люди благали не пхати їм мадяра та неприятеля, жандарми кинулися до людей, почали колоти багнетами, били прикладами гвинтівок та кийками, і багато жертв залишилося на місці. Понад 40 осіб, чоловіків і жінок, було поранені, кількох доставлено були до лікарні, один із поранених помер. Крім того, очікуються масові арешти та ув'язнення руських селян»⁶. Редакція підкреслювала, що «новий кривавий акт політичної адміністрації та жандармів проти беззахисних селян не залишиться непоміченим», а «таке вирішення релігійного питання на Підкарпатській Русі приносить не тільки шкоду цілій республіці, а й кидає народ до угорців чи III Інтернаціоналу». «Влада має нарешті це зрозуміти, придивитися щодо подій у Бедевлі, притягнути до відповідальності винних і, поки не стало надто пізно, вжити рішучих заходів для ліквідації зла, щоб уникнути подібних випадків у майбутньому»⁷.

Брненський щоденник «Rovnost» – орган КПЧ, писав 6 січня 1925 р. про кровопролиття в с. Керецьки. У цьому населеному пункті 13 березня 1924 р. греко-католицький храм був захоплений православними, однак вже 21 березня того ж року влада повернула його попереднім власникам. Православні звернулися до окружного уряду в Довгому, з проханням надати їм культову споруду для богослужіння, але отримали відмову. Натомість, жупанатський уряд у Великому Севляуші доручив повернутися до розгляду питання та прийняв рішення про передачу під богослужіння православним церковну школу. 4 січня 1925 р. православні вірники на чолі зі священником знову зайшли зранку до храму, де проводили богослужіння. В другій половині дня вони мали намір знову піти до церкви, однак у цьому їм перешкодили жандарми. Дійшло до штовханини, під час якої, за словами редакції, один із вірників нібито вихопив від жандарма карабін і направив його проти власника. Інший жандарм відкрив

⁶ Co sa robí v Podkarpatskej Rusi? *Slovenský denník*. 1922. 9 júla. S. 1.

⁷ Ibid.

вогонь, внаслідок чого було убито одного селянина і ще троє отримали поранення різного ступеню важкості. Загиблим виявився Дмитро Марфинець, місцевий житель, який брав участь у протесті. Того ж дня жандармська станція була підсилена 20 особами із с. Довге, а наступного дня до населеного пункту було введено 30 жандармів з Ужгорода⁸. Глінківський «Slovák», який видавався у Братиславі, доповнюючи інформацію, наголошував, що «також було поранено кілька жандармів». Однак часопис не вказує на ступінь важкості поранень і точну кількість постраждалих⁹.

Брненські «Lidové poviny» 4 січня 1926 р. писали про сутички в Рахові. Причиною загострення міжконфесійного протистояння між греко-католиками та православними стало розпорядження цивільної адміністрації про те, щоб храм, яким православні користувалися протягом двох років, повернули перед Різдом греко-католикам. Незважаючи на те, що православний священник виконав наказ, вірники його розцінили як образу своїх релігійних почуттів та намагалися перешкодити передачі храму. Внаслідок протистояння з жандармами 15 селянам було нанесено травми різного рівня важкості. Депутат від Підкарпатської Русі – Андрій Гагатко звернувся з протестом до віце-губернатора Антоніна Розсипала, в якому просив відстрочити передачу культової споруди на післясвяткові дні, однак чиновник не пішов на зустріч. Тоді д-р А. Гагатко звернувся телеграмою до Президії Ради Міністрів зі скаргою на керівництво Цивільного управління, звинувачуючи чиновників в нещадній і неадекватній упередженості дій¹⁰. «Slovenský národ» доповнював, що «підкарпаторуський віце-губернатор Розсипал відправив до Рахова 35 жандармів, щоб стежити за порядком у селі та не допустити подальших заворушень»¹¹. «Lidové poviny» пояснювали конфлікти на селах мадяризацією частини греко-католицького духовенства, «угорським вихованням» та «відчуженістю від свого стада...»¹².

«Slovenský národ» 25 лютого 1926 р. надрукував невелику замітку про с. Нижній Синевир (нині с. Синевир Хустського району). Редакція наголошувала, що свого часу православні нижньосиневирці захопили греко-католицький храм, але цивільна адміністрація наказала повернути церкву її первісному власнику. Протистояння в населеному пункті вилилося в жорстоку агітацію з обох боків. Насильство було спрямовано проти греко-католицького священника, якому повибивали камінням вікна в будинку, проти церковного куратора, якому підпалили будинок. Часопис переконував, що нібито агресивна частина мешканців заявляла, що хто не перейде до православ'я, буде вбитий¹³. «Влада

⁸ Nové krveprolití na Podkarpatské Rusi. *Rovnost*. 1925. 6 ledna. S. 5-6.

⁹ Bitka o kostol. *Slovák*. 1925. 8 januára. S. 4.

¹⁰ Boj o rahovský pravoslavný kostel. *Lidové noviny*. 1926. 4 ledna. S. 2.

¹¹ Rvačka v rahovskom kostole. Náboženské nepokoje medzi pravoslávnyimi a gréckymi katolíkmí. *Slovenský národ*. 1926. 5 januára. S. 5.

¹² Náboženská válka na Podkarpatsku. *Lidové noviny*. 1926. 5 května. S. 6.

¹³ Boj o kostol. *Slovenský národ*. 1926. 25 februára. S. 4.

вже вжила необхідних заходів, щоб не допустити подальших заворушень» – підводила підсумки редакція.

Справжній сплеск публікацій про релігійні конфлікти на Мараморощині був пов'язаний з убивством православного священника Івана Поповича в с. Верхня Апша, яке відбулося 21 квітня 1926 р.¹⁴ Про біографію о. І. Поповича ми писали в окремих публікаціях, але його вбивство потребує подальшого вивчення¹⁵. 6 травня 1926 р. «*Lidové noviny*» повідомили читачів, що вбивцю православного священника не вдалося відстежити, хоча жандарми провели ретельне розслідування, під час якого навіть використовували собаку. Також часопис назвав ім'я підозрюваного, колишнього старосту с. Верхня Апша, який був затриманий, однак своєю провину заперечував¹⁶. Братиславський «*Slovenský denník*» доповнював, що вбитий православний священник Попович того вечора сидів посеред своєї родини. «Ще досі не виявлений вбивця вистрілив ... через вікно в освітлену кімнату і поранив пастиря, так що через мить він помер. Бідоласі було 35 років, у нього, крім удови, було ще двоє дітей. Він був пропагандистом православ'я на Підкарпатській Русі і тому мав багато ворогів». Редакція часопису припускала, що «ймовірно, його застрелили через релігійну ненависть»¹⁷. Вже 11 травня 1926 р. «*Slovenský denník*» повідомляв, що вбивцю священника вдалося затримати. Ним виявився Петро Дерба, колишній староста. За словами редакції, затриманий заявив, що вбив священника через підбурення когось із ворогів загиблого, однак заперечував релігійну складову злочину¹⁸.

Таким чином, чехословацькі періодичні видання є цінним джерелом з історії міжконфесійного протистояння на Підкарпатській Русі в 1920-х рр. Редакції газет відслідковували причини конфліктів в окремих селах та доводили їх до читача. Слід визнати, що не всі редактори підходили сумлінно до перевірки надісланого кореспондентами матеріалу, а тому інколи ми знаходимо в текстах статей помилкові відомості, дати, прізвища. На нашу думку, опублікований у газетах факт має важливе значення, однак потребує перехресної перевірки архівними документами.

¹⁴ Православний священник убитий уніатом. *Русская земля*. 1926. 26 апреля. С. 1.

¹⁵ Данилець Ю. Ієрей Іоанн Попович. Сповідники та Подвижники Православної Церкви на Закарпатті в ХХ ст. / Авт. кол.: Ю. Данилець – голова авт. кол., архієпископ Феодор (Мамасуєв), архієпископ Антоній (Паканич), прот. О. Монич, А. Світлинцев, Д. Анапкін, С. Канаїло, В. Міщанин, ієромонах Пімен (Мацола), прот. В. Юрина. Ужгород, 2011. С. 144–145; Данилець Ю. Православний рух на Мараморощині в 1920 рр.: дискусійні аспекти. *Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність. Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate. Zбірник наукових праць за матеріалами VIII Міжнародного симпозіуму «Румунсько-українські відносини: Історія та сучасність» (Găsnad, 26–28 жовтня 2017 р.)*. Сату-Маре – Бухарест, 2018. С. 99–112.

¹⁶ Pátrání po vrahu pravoslavného kněze. *Lidové noviny*. 1926. 6 května. S. 5.

¹⁷ Vražda z náboženskej zášti. *Slovenský denník*. 1926. 6 mája. S. 4.

¹⁸ Vrah pravoslávneho kňaza vypátraný. *Slovenský denník*. 1926. 11 mája. S. 5.